

2.2. З'ясування кількісної і термінологічної чисельності варіантів етапізації процесу доказування

Наступною надто важливою проблемою процесу доказування є розробка єдиного підходу щодо визначення сутності даного процесу, термінології, переліку і сутності кожного з його етапів, оскільки у контексті становлення і розвитку вказаної проблеми пропонувалися достатньо різні і часто суперечливі варіанти вирішення вказаних питань. Найбільш складною з цих проблем виявляється визначення переліку і термінологічного втілення етапів процесу доказування та елементів окремих з цих етапів, що представлено у літературі надто різними і суперечливими позиціями, які мають місце навіть у межах однієї публікації. Так, С.А. Альперт, коментуючи спочатку ст. 65 КПК України, зазначив, що «діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду по збиранню, закріпленню, розгляду і оцінці доказів називається доказуванням» (171, с. 69), а перейшовши до коментаря ст. 67, виклав дещо іншу і сутність, і етапізацію доказування оскільки процес доказування, на думку даного автора, вже «полягає в збиранні доказів, в їх процесуальному закріпленні, перевірці і оцінці» (171, с. 71). Тобто залишається незрозумілим, що саме: «збирання, закріплення, розгляд і оцінка доказів» є етапами процесу доказування, чи у такій якості слід розглядати вже «збирання, процесуальне закріплення, перевірка та оцінка доказів», оскільки, по-перше, «закріплення» і «процесуальне закріплення» можуть тлумачитися по-різному, а по-друге, замість «розгляду доказів» у першому варіанті чомусь виникла «перевірка доказів» у другому тощо. Такого роду суперечності в межах однієї публікації важко зрозуміти. Аналогічна неузгодженість спостерігається й у інших авторів, зокрема у І.І. Котюка, який у висновках також виклав декілька варіантів етапізації процедури доказування: «формування, перевірка та оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел, а також оперування ними з метою встановлення істини у сфері судочинства», «формування, перевірка й оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел, формулювання на цій основі певних тез і наведенням аргументів для їхнього обґрунтування» (147, с. 66), «виявлення, закріплення, перевірка та оцінка доказів і оперування ними в процесі доказування» (147, с. 67).

Незрозумілу позицію у цьому відношенні зайняли й П.Д. Біленчук, О.П. Дубовий, М.В. Салтевський і П.Ю. Тимошенко, коли спочатку у процедурі доказування відобразили шість етапів – «виникнення, пошук, фіксація, зберігання, оброблення та передача інформації адресату» (31, с. 18), а далі за текстом вже тільки чотири, причому зовсім інші етапи – «збирання, дослідження, оцінювання і використання доказів» (31, с. 18). Надто багато суперечностей з приводу викладу сутності і кількісно-термінологічного відображення етапізації процесу доказування можна знайти й у І.С. Галагана і Д.С. Суслю, які спочатку стверджували, що «доказування – це збирання, закріплення, перевірка і оцінка доказів з метою встановлення події злочину, осіб, які вчинили злочин, а також всіх інших обставин, що входять у предмет дослідження в конкретній справі» (48, с. 52). У той же час нижче вказані автори наводять дещо іншу і за суттю, і за переліком етапів дефініцію даної процедури: «процес доказування – це виявлення, збирання, закріплення, доказування і оцінка доказів органами дізнання, слідства, прокурором і судом у кримінальній справі» (48, с. 58). Пояснюючи ж відображення у даній дефініції певних етапів, І.С. Галаган і Д.С. Суслю виходять ще на один варіант розв'язання вказаної проблеми, оскільки «процес доводження, на їх думку, ділиться на три основні етапи: 1) збирання і закріплення доказів; 2) перевірка доказів; 3) оцінка доказів» (48, с. 58).

Окрім цього, при розгляді у подальшому у даному підручнику сутності збирання, має місце й додаткове заплутування даної проблеми, оскільки «збирання доказів, як вважають вказані автори, здійснюється шляхом проведення органами дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду процесуальних дій, направлених на виявлення і закріплення доказів» (48, с. 58), де, як бачимо, в якості елементів процедури збирання вказані раніше позначені етапами процесу доказування «виявлення і закріплення доказів», що тут були подані поряд зі збиранням. З огляду на це, непорозуміння викликає таке суперечливе викладення у навчальній літературі сутності та етапізації процедури доказування, коли студенти, як з'ясується, так і не зможуть зрозуміти: що саме виділяється в якості етапів процесу доказування, а щояк елементи процедури збирання; чи є виявлення і фіксація етапами процесу доказування чи лише елементами процедури збирання? Багато й інших питань породжує викладена позиція.

При дослідженні проблем етапізації процесу доказування мають місце і на перший погляд незначні недоречності, коли О.Б. Муравін, наприклад, пропонує такі етапи процесу доказування, як «собрание, закрепление, проверку и оценку доказательств, необходимых для установления истины по делу и решения задач уголовного судопроизводства» (203, с. 127) тут же пояснює, що збирання доказів складається з «обнаружения, истребования, получения, представления и закрепления доказательств» (203, с. 127). Тобто в обох випадках вказано «закріплення доказів», а тому знову є незрозумілим: чи виступає «закріплення доказів» в якості етапу процесу доказування чи лише елементу процедури їх збирання. Перелік аналогічних суперечностей можна було і продовжити (19, с. 39 та ін.; див. додат. 1, 3), що не може не викликати стурбованості, оскільки все це негативно позначається на рівні розробки проблем як етапів процесу доказування, так й загальної етапізації гласної і негласної роботи із особистісними і речовими джерелами (див. розд. 1.1), а також їх відображення при визначенні поняття криміналістики, ордістики і доказування (див. розд. 1.2).

Позиція вчених може змінюватися (але ж не в межах одного видання) і представляти поступовий розвиток даної проблеми, як це мало місце у низці робіт М.М. Михеєнка, який послідовно представив такі варіанти етапізації процедури доказування як: «формирование, проверка и оценка доказательств, их процессуальных источников» (201, с. 105), «собрание (формирование), проверка и оценка доказательств и их источников» (195, с. 9, 11), «собрание (формирование), проверка и оценка доказательств и их процессуальных источников, а также по формулирование на этой основе определенных тезисов и приведению аргументов для их обоснования» (196, с. 14), «збирання (формування), перевірка й оцінка доказів та їх процесуальних джерел, а також формулювання ними на цій основі певних тез і наведення аргументів для обґрунтування з метою встановлення обставин, які мають значення для прийняття законного і справедливого рішення» (198, с. 110) та «збирання, перевірка та оцінка доказів; логічне і процесуальне обґрунтування певної тези, твердження, висновків, рішення в справі» (198, с. 111) тощо (див. додат. 3). Аналогічний розвиток мала й позиція Ц.М. Каза, який в одному з випадків етапами процесу доказування назвав «собрание и представление доказательств, исследование и оценку их» (82, с. 36), а у наступному виданні – «собрание, исследование и оценка доказательств, мыслительный процесс, логическое обоснование выдвигаемых положений теми или иными участниками процесса» (83, с. 5).

Р.С. Белкін спочатку у 1966 р. вбачав у процедурі доказування лише три етапи: «собрание, исследование и оценка доказательств» (19, с. 8, 39), а пізніше у 1969 р. в іншій монографії, написаній разом із О.І. Вінбергом, вже чотири етапи: «собрание, исследование, оценка и использование доказательств» (22, с. 4). На таку зміну позиції вплинув, паралельний розвиток даної проблеми у контексті визначення поняття криміналістики, коли Р.С. Белкін і Ю.І. Краснобаєв у 1967 р. вперше «высказали мнение, что предмет советской криминалистики составляют не методы, приемы и средства работы с доказательствами, как считалось, а закономерности возникновения, обнаружения, исследования, оценки и использования судебных доказательств, что на основе их познания она и разрабатывает эти методы» (20, с. 92; див. розд. 1.2).

Проте важливо, щоб у всіх вказаних та в інших подібних конструктивних випадках не допускалася в межах одного видання плутанина, кількісні і термінологічні суперечності, а, навпаки, зберігалася чітке і послідовне відстоювання певної позиції. Такий підхід пізніше демонстрував й С.А. Альперт, який разом із М.І. Бажановим і М.М. Гродзинським в одному з розділів підручника навів вже єдине тлумачення сутності та етапізації процесу доказування: «доказування в кримінальному процесі полягає в збиранні доказів, їх закріпленні, перевірці і оцінці для того, щоб дійти певних висновків у справі» (235, с. 89), пояснивши при цьому, що збирання доказів полягає у виявленні і подачі доказів (235, с. 90). Цю ж саму позицію С.А. Альперт продемонстрував й у наступному виданні підручника з кримінального процесу (262, с. 122, 123).

Поряд з викладеними суперечностями мають місце й інші нерозв'язані проблеми етапізації процесу доказування, що найкраще зрозуміти у контексті порівняльного аналізу достатньо широкого кола висловлених з цього приводу пропозицій, які, за винятком вже розглянутих варіантів С.А. Альперта (171, с. 69, 71; 262, с. 122; 235, с. 89), Р.С. Белкіна (19, с. 8; 22, с. 4), П.Д. Біленчука (31, с. 18), І.С. Галагана (48, с. 52), Ц.М. Каза (82, с. 36; 83, с. 5), М.М. Михеєнка (195, с. 9, 11; 196, с. 14; 198, с. 110, 111; 201, с. 105) та О.Б. Муравіна (203, с. 127), можуть бути представлені з точки зору їх кількісної і термінологічної чисельності таким чином³.

З цього погляду, *першу групу* має представити варіант етапізації процесу доказування у баченні С.В. Курильова, який містив в собі всього **два етапи** – «собрание и закрепление доказательств» (176, с. 35). У *другу групу пропозицій* мають входити такі з них, які містили в собі вже **три етапи** процедури доказування, якими В.Д. Арсенєв (6, с. 5), В.В. Назаров (204, с. 110), Ю.К. Орлов (223, с. 73), С.В. Томін (290, с. 70), М.Є. Шуміло (170, с. 197) та ін. (259, с. 149, 151 та ін.) вважали за необхідне бачити «збирання, перевірку та оцінку доказів»; Р.С. Белкін (19, с. 9), І. Кертес (85, с. 58), В.І. Тertiшніков (278, с. 118) та ін. – «собрание, исследование и оценку доказательств»; А.С. Кобліков – «собрание, проверку и оценку доказательств в целях установления истины по уголовному делу и выполнения задач уголовного процесса» (300, с. 152) або «собрание, проверку и оценку доказательств с целью достоверного установления обстоятельств уголовного дела» (300, с. 163); Є.Г. Коваленко – «збирання, перевірку і оцінку доказів та їх джерел» (169, с. 115); П.А. Лупінська – «собрание, проверку и оценку доказательств с целью установления истины по уголовному делу» (263, с. 76-77, 80) чи «собрание, проверку и оценку доказательств с целью установления обстоятельств, имеющих значение для законного, обоснованного и справедливого разрешения дел» (295, с. 181); Р.Ю. Савоюк – «збирання (закріплення), дослідження (перевірки), оцінки доказів з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі» (243, с. 7); А.І. Трусов – «выявление, процессуальное закрепление и проверку доказательств» (294, с. 84-90); Л.Т. Ульянова – «собрание и проверку доказательств, мыслительную деятельность по их оценке» (301, с. 154) тощо (див. додат. 3).

Третя група варіантів етапізації процедури доказування представлена **чотирма етапами**, якими М.С. Алексєєв пропонував бачити такі етапи як «обнаружение и закрепление доказательств, их проверка и оценка» (265, с. 139); Ю.П. Алєнін, В.Т. Маляренко, В.В. Тищенко та інші чисельні співавтори – «собрание, проверка и оценка доказательств, обоснование какого-либо утверждения, тезиса» (297, с. 221); О.Р. Белкін – «собрание, исследование, оценка и использование доказательств» (18, с. 19); Б.Т. Безлепкін –

³При цьому одні і ті ж автори, які пропонували по декілька достатньо різних варіантів вирішення даної проблеми, одночасно зараховуються до різних аналітичних груп.

«собиране, перевірка и оценка фактических данных об обстоятельствах, установление которых необходимо для правильного разрешения дела; обоснование итогового решения по уголовному делу» (266, с. 75); В.І. Галаган – «відшукання і фіксація відомостей про факти, їх перевірка і використання як доказів у справі»⁴ (49, с. 267); Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський – «формування (збирання), перевірка, оцінка, прийняття рішення і його обґрунтування» (60, с. 3) чи «збирання (формування) доказів та їхніх процесуальних джерел, перевірка цих доказів і джерел, оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел, прийняття процесуального рішення та його аргументація (мотивація)» (60, с. 48); І.М. Гуткін – «собиране, перевірка, оцінка и использование доказательств для обоснования предлагаемого или принимаемого решения» (257, с. 180).

Е.С. Зеліксон виділяв «собиране, перевірку и оценку доказательств, фактических обстоятельств дела, объективной истины; обоснование выводов и решений, принимаемых по отдельным вопросам в ходе расследования и рассмотрения, а также по существу всего дела» (75, с. 12); Л.М. Карнеєва – «обнаружение, фиксацию, проверку и оценку доказательств» (260, с. 136); М.П. Кузнєцов – «собиране и проверку доказательств; мыслительная деятельность, заключающаяся в оценке доказательств, обосновании вытекающих из них выводов» (174, с. 9, 73); В.Т. Нор – «збирання, дослідження, оцінка і подання доказів» (209, с. 77-78); Л.Т. Ульянова – «собиране, перевірку и оценку доказательств, отношения с целью установления истины по делу» (301, с. 155); В.Я. Чеканов – «обнаружение, закрепление, проверку и оценку доказательств» (264, с. 135); А.А. Хмиров – «собиране, перевірку и оценку доказательств, выводы о наличии или отсутствии всех обстоятельств, образующих предмет доказывания по делу» (304, с. 16-17); В.Ю. Шепітько – «збирання, дослідження, оцінку і використання доказів» (319, с. 71) та ін. У монографії з проблем теорії доказів О.Р. Ратінов у процедурі доказування також вбачав чотири етапи – «собиране (поиск или розыск, обнаружение, получение или извлечение) доказательств, их закрепление, проверку и оценку» і запевнив, що дану позицію займають всі радянські вчені, які переймалися вказаною проблемою (274, с. 298).

Цікавою у даному відношенні виявляється позиція й В.А. Коротича, який у досудовій процедурі доведення розрізняв «установление истины по делу посредством собирания, проверки, исследования и оценки доказательств» (150, с. 21), а у судовому доказуванні – «проверку доказательств; собиране новых доказательств; процессуальное закрепление доказательств; окончательную оценку доказательств и вывод» (150, с. 13).

До *четвертої групи* доцільно віднести такі пропозиції, де процес доказування розглядався в якості **п'яти і більше етапів**, до яких Л.М. Карнеєва відносить «обнаружение, фиксацию, проверку, группировку и оценку доказательств»⁵ (84, с. 33), І. Кертес – «обнаружение, фиксацию, исследование, проверку и оценку доказательств» (85, с. 58); О.А. Кириченко – «возникновение, собиране, исследование, оценку и использование микрообъектов» (91, с. 212); Є.Г. Коваленко – «збирання доказів, їх закріплення, перевірку, відповідну оцінку та отримання обґрунтованих висновків по цій справі» (169, с. 116); І.І. Котюк – «формування, перевірка й оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел, формулювання на цій основі певних тез і наведенням аргументів для їхнього обґрунтування» (147, с. 66), О.П. Кучинська і О.А. Кучинська – «збирання, перевірка й оцінка доказів та їх процесуальних джерел, формулювання на цій основі певних тез і наведення аргументів для їх обґрунтування або спростування» (177, с. 62); О.М. Ларін – «поиски, обнаружение, закрепление (фиксирование), проверка и оценку доказательств» (182, с. 43); Л.М. Лобойко – «пошук, виявлення, фіксацію, перевірку (дослідження) і оцінку фактичних даних» (185, с. 11); В.М. Тертишник – «збирання, дослідження, перевірку та оцінку фактичних даних (доказів), використання їх в установленні істини у справі, обґрунтуванні висновків та рішень, які приймаються» (276, с. 57; 277, с. 334) чи «собиране (поиск, обнаружение, изъятие и закрепление) доказательств, исследование, проверку, оценку и использование доказательств» (276, с. 59); М.С. Строгович – «обнаружение доказательств, восприятие, процессуальное закрепление, проверку и оценку доказательств» (270, с. 100); Ф.М. Фаткуллін – «построение и развитие следственных версий, собиране, проверку и оценку доказательств и их источников, обоснование выводов по делу» (258, с. 124-131; 304, с. 11-13); М.А. Чельцов – «отыскание, закрепление, проверку и оценку доказательств, вывод о наличии преступления и совершении его обвиняемым» (309, с. 135) та ін. (див додат. 3).

Цікавим виявляється намагання окремих авторів представити процес доказуванні у контексті ординічної роботи із джерелами антикримінальної інформації, коли О.Ф. Долженков, А.Ф. Думко і І.П. Козаченко підкреслюють, що «слід вести мову про виявлення, одержання і фіксацію оперативно-розшукової інформації, яка в подальшому могла б стати доказовою, використовуватися при обґрунтуванні висновків і рішень по оперативно-розшуковій або кримінальній справі, формулюванні слідчих версій, встановленні об'єктивної істини у справі» (64, с. 19). У даному випадку, як й у попередній групі авторів фактично представлено шість етапів процесу доказування: 1. Виявлення ординічної (доказової) інформації. 2. Одержання ординічної (доказової) інформації. 3. Фіксація ординічної (доказової) інформації. 4. Використання ординічної (доказової) інформації при обґрунтуванні висновків і рішень по ординічній

⁴Викладений варіант розв'язання даної проблеми вбачається із запропонованого «порівняння кримінально-процесуальних і ординічних дій» (49, с. 267).

⁵Хоча у даному випадку Л.М. Карнеєва прямо вказує, що процес доказування складається з чотирьох етапів, але з точки зору Ю.О. Ланцедової недостатньо виважено розглядати останній з етапів – «групування і оцінку доказательств» як один, а не два етапи (84, с. 33).

або кримінальній справі. 5. Використання ордиристичної (доказової) інформації для формулювання слідчих версій. 6. Використання ордиристичної (доказової) інформації для встановлення об'єктивної істини у справі.

Незвичним і, як з'ясувалось, недостатньо обгрунтованим виглядає визначення сутності доказування Р.Д. Рахуновим, яке, на думку даного автора, складає «важнейшую часть уголовно-процессуальной деятельности, ее суть, раскрытие преступлений, изобличение виновных, применение закона, возбуждение уголовного дела, осуществление правосудия и многочисленные другие формулировки, содержащиеся в Основах» (237, с. 12-13). Тобто у даному випадку має місце лише вибірковий перелік різнопланових завдань антикримінального судочинства, а не послідовне висвітлення етапів процедури доказування.

Проте цікаво виявляється позиція тих авторів, які дану проблему намагалися розв'язати на підставі збо- бутків кримінально-процесуальної науки, але стосовно завдань інших видів судочинства. Зокрема, С.В. Додін у правозастосувальному доказуванні розрізняє «сбор, исследование и оценку определяемой (обработанной) информации» (63, с. 14), а в адміністративному доказуванні – «собрание, исследование и оценку информации, а также операции по ее переработке с целью ее концентрации и уплотнения» (63, с. 18-19).

У той же час В.І. Тертишніков доказування в межах цивільного судочинства представив у вигляді наступної етапізації: «определение круга доказательств и их собиране, исследование и оценка» (278, с. 118); М.К. Треушніков – «указание заинтересованных лиц на доказательства» (293, с. 20), «представление доказательств» (293, с. 21), «собиране доказательств» (293, с. 22), «исследование доказательств» (293, с. 23) та «оценка доказательств» (293, с. 25); С.І. Чернооченко – «надання, збирання, дослідження й оцінка доказів» (310, с. 115); М.Й. Штефан – «твердження про факти, зазначення заціквленості осіб щодо доказів; подання доказів; витребування доказів судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за своєю ініціативою; дослідження доказів; оцінка доказів» (322, с. 280); що свідчить також про значну варіантність вирішення цивілістами даної проблеми.

Не можна не звернути увагу й позицію В.І. Галагана, який поряд із розглянутим непрямим викладом етапів процесу доказування пропонує зі згадуванням деяких з них такі чотири етапи кримінально-процесуальної діяльності на досудових стадіях як: «а) перевірка приводів, підстав та достатності даних для прийняття рішення про порушення кримінальної справи або відмову в цьому (попередній етап); б) проведення невідкладних процесуальних дій, спрямованих на пошук, встановлення і закріплення доказів (початковий етап); в) здійснення планомірного доказування відповідно до складеного плану розслідування (наступний етап); г) оцінка зібраних у справі доказів, прийняття рішення про подальший хід розслідування, визначення форм його закінчення (етап завершення розслідування)» (49, с. 296). З викладеного важко зрозуміти, які саме варіанти етапізації з особистісними і речовими джерелами тут представлені. Але у будь-якому випадку легковажний підхід до уніфікації термінології у контексті розгляду проблем етапізації процесу доказування тут все ж таки проглядається.

Розгляд існуючих варіантів етапізації процесу доказування як у кримінальному, так в інших видах судочинства можна було б продовжити. Проте й наведених варіантів вирішення даної проблеми достатньо, щоб побачити, по-перше, те, що всі наведені варіанти майже не повторюються, особливо, якщо взяти до уваги різне розуміння авторами запропонованих ними термінів, а також достатньо кількісно і термінологічно різноманітну деталізацією окремих етапів доказування, у першу чергу, «збирання доказів» (див. розд. 2.4). По-друге, кожний з авторів, який переймався проблемою етапізації процесу доказування, намагався представити власну позицію без належного достатньо широкого і скрупульозного аналізу надто чисельної чисельності варіантів вирішення цих питань. Втретє, переважна більшість викладених варіантів не містить в собі розмежування роботи із доказами та з їх джерелами, а всі без винятку запропоновані варіанти етапізації процесу доказування не розрізняють особливостей даної процедури щодо особистісних і речових джерел доказів.

Вчетверте, існують і визначення поняття доказування без відображення етапізації даної процедури, коли В.В. Молдаван та А.В. Молдаван під доказуванням розуміють діяльність, спрямовану на встановлення обставин справи за допомогою судових доказів (194, с. 24); М. Погорецький – «доказування в процесуальному значенні визначається як встановлення правильності тверджень сторін перед компетентним судом у передбаченій законом формі» (225, с. 59) та ін. (див. додат. 3); або пропозиція В.Т. Нора розуміти під доказуванням лише збирання і надання доказів, а всі інші дії по правильному вирішенню справи разом із названими діями охопити більш загальним поняттям «доведення» (209, с. 78). Обидві пропозиції виглядають недостатньо обгрутованими, оскільки замовчування при визначенні сутності доказування суттєвої ознаки даної процедури призводить до неправильного розуміння цієї категорії, а у введєнні фактично семантично тотожних понять «доведення» і «доказування» (як це розглядають Є.Г. Коваленко (169, с. 115, 147), В.Ю. Шепітько (319, с. 45, 71) та Ю.О. Ланцедова (119, с. 23; 123, с. 96; 125, с. 38 та ін.), у тому числі й у даному дослідженні) не вбачається теоретичного і прикладного сенсу.